

Molnár Judit

CSENDŐRTISZT A MARKÓBAN

Ferenczy László csendőr alezredes a népbíróóság előtt
Scolar – ÁBTL, 2014. 374 o.

Molnár Juditnak ezúttal „mákja” volt, amennyiben megtalált egy viszonylag komplett anyagot az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában, amelyet már csak ki kellett egészítenie, hogy összeálljon egy kép a Ferenczy László nevű csendőr alezredes viselt dolgairól, sőt ennél is többről, a zsidók magyarországi deportálásáról. Másrészt viszont mégsem volt könnyű dolga. Megnehezítette a tisztánlátást a főszereplő problematikus személyisége, életútjának olykor racionálisan magyarázhatatlan fordulatai, valamint az igazságszolgáltatás enyhén szólva zavaros működése.

Molnár nem riadt vissza a nehézségektől, és ennek köszönhetjük, hogy kezünkbe vehetünk egy vastag dokumentum kötetet, amely összefoglalja azokat az 1944-es cselekményeket, amelyekben Ferenczy részt vett, vagy amelyeket részben egyenesen levezényelt. A kötet a két kiadó jóvoltából méltó köntösben jelent meg, a szöveg jó papíron kellemes betűknek köszönhetően könnyen követhető.

Ami Ferenczy személyiségét illeti, jó ideig minden normálisan működött nála. Egy főszolgabíró apa és egy tanárnő fiaként normálisnak volt mondható, hogy a gimnázium kiváló abszolválása után a hadapródiskolába jelentkezett, és 19 évesen megkapta a zászlós rangot. 11 hónapot töltött a fronton, és két kitüntetéssel a zubonyán fejezte be a háborút. Mivel a trianoni Magyarországon nem volt kilátás a katonai karrier folytatására, két évet a jogtudományok tanulmányozásának szentelt. Amikor kiderült, hogy a hadsereg korlátozása kevésbé érinti a belbiztonsági szerveket, vagyis azok bővítésére a magyar államnak nagyobb lehetősége nyílik, mint a hadsereg esetében, és a csendőrség akár katonák búvóhelye is lehet, 1921–22-ben csendőrtiszti kiképzésben vett részt. Ettől kezdve egyre emelkedett a ranglétrán, és többek között az a kitüntetés is érte, hogy 1939-ben Horthy Miklós nyári kastélyában, Gödöllőn teljesíthetett szolgálatot. Ekkor már őrnagy, és mindössze 43 éves, 1942-ben pedig alezredes.

Eddig az időpontig tehát semmi szokatlan nem mutatkozott Ferenczy életútjában. Mindig képes volt arra, hogy feladatát megértse és annak megfelelően, vagyis ha nem került különleges kihívás elé, ésszerűen és az elvárásoknak megfelelően tudott működni. Nem volt nyilas érzelmű, és annak sem mutatkozott jele, hogy gyűlölte volna a zsidókat. Mégis a deportálások egyik fő előmozdítója lett belőle.

Elérkeztem Molnár Judit első nagy nehézségéhez, annak megértéséhez, hogy ez a személyiség milyen okból vagy okokból csúszik bele abba, hogy életét mint egyesek mondták – a „magyar Eichmann”-ként fejezze be. Ferenczy nem volt buta ember, amennyiben minden leckét meg tudott tanulni, ám nem volt elég okos ahhoz, hogy átlásson helyzeteket és a helyzetek következményeivel számoljon. Vagyis nem volt kreatív elme. Ez azonban még nem predestinálta a végzetes eltévelyedésre, hiszen ehhez hasonló emberrel tele van a világ. Végzetessé számára e tulajdonosságát a mindenáron való megfelelés vágya, másként szólva az opportunizmusa tette. A mindenáron való megfelelési vágy hajtotta abba az irányba, hogy a zsidók — úgymond — elszállítását napi teendőként, magukat a zsidó embereket, gyereket, nőt, férfit, aggastyánt személytelenül, mintegy darabárúként kezelje.

Ez magyarázza, hogy amikor felkérést kapott arra, hogy összekötőként működjön Eichmann stábjára és a magyar végrehajtók között, minden megfontolás nélkül vállalkozott a feladatra. Ezt követően mindig olyan központban látni, ahonnan a deportálás éppen elkezdődött és végbe ment. Az eredményekről jelentések készültek, amelyeket az ő vezetésével összefoglaltak, és az összefoglaló jelentéseket sorra aláírta. Valójában ezek az iratok önmagukban elegendőek lehettek Ferenczy súlyos elítéléséhez, amit ő a perben azzal igyekezett menteni, hogy nem volt tudomása az elszállított emberek sorsáról. Elhitte, amit a német partner állított, hogy a zsidókra munkavégzés céljából van szüksége a birodalomnak. Ez a védekezés azonban csak akkor lenne hihető, ha munkaképes emberek alkották volna a „szállítványokat”. Azokban azonban szép számmal foglaltak helyet gyerekek, zsenge tinédzserek, öregek, vagy akár előrehaladott állapotban lévő terhes nők. Ki hihette, hogy ők produktív fizikai munkát fognak végezni? Vagy — egyáltalán — hogy erre akarják őket igénybe venni?

Kérdés és nyitva is marad, hogy vajon ki és miért szemelte ki éppen Ferenczy alezredest erre a feladatra? Jó német kapcsolatokkal rendelkezett? Semmi sem mutat erre. Nagyszerűen tudott németül? Úgy tűnik, hogy elég gyenge volt a német nyelvtudása. Éppen ezért vezényeltek mellé egy tolmácsot Lulay Leó László személyében. A tolmács kérdése azonban meglehetősen zavaros. Lulay elismerte, hogy tolmácsolt néhányszor az Eichmann-nal folytatott első megbeszéléseken, ám e tárgyalás témájára nem tért ki. Azt állította, hogy a megbeszélésekre Ferenczy később nem vitte magával, és azokról nem is tájékoztatta. Mintegy magyarázatként megjegyezte, hogy volt egy másik tolmácsa is, akit azonban nem nevezett meg, és második tolmácsot a bíróság sem idézett be. Feltételezhető, hogy a németeknek is volt tolmácsa, de a perben ilyen szereplő sem került elő. Végeredményben nem tudni, hogy Ferenczy miként is kommunikált a német szervekkel és magával Eichmann-nal.

Ferenczy nem tagadta azokat a lépéseit, amelyekre március végétől valamikor június végéig, július elejéig került sor, mondván, hogy nem tudott a deportálás végállomásáról. Valamikor júliusban azonban bekövetkezett az első nagy törés. Jóllehet vallomásaiban különböző időpontokra tette nagy felfedezését, de az július 9. előtt nem következhetett be, mivel ekkor még újabb 8 szerelvény elindításáról tett jelentést. Minden bizonnyal ezt követően kereste fel a Zsidó Tanács vezetőit, és jelentette ki — miként Stern Samu írta — „hogy hajlandó szembefordulni a németekkel a zsidók megmentése érdekében”, és azt kérte, hogy eszközöljék ki Horthy fogadását a számára. A haldokló Stern Samunak aligha volt oka rá, hogy Ferenczy érdekében valótlanságot állítson. A kérdés az, hogy mi váltotta ki az alezredest e meredek fordulatot?

Ő maga azt állította, hogy ekkoriban értesült Auschwitzról, bár az időpontokat ebben a kérdésben is kevergette. Ekkoriban kérte a németeket, hogy ellátogathasson Auschwitzba, amit meg is ígértek neki, de az utazást elhalasztották, úgy hogy végül nem jutott el oda. Mindenesetre kétségtelen, hogy kért és kapott is audienciát a kormányzótól, de hogy annak keretében mi hangzott el, azt csak ő tudta, és egyáltalán nem biztos, hogy szöveg-hűen adta elő. Saját interpretációja szerint elsőként ő világosította fel a kormányzót a tömeggyilkosságról, ami biztosan nem felelt meg a valóságnak, mert Horthynak több más helyről voltak már jóval korábbi információi. Rádasként hozzátette, hogy Horthy eredeti szándékától eltérően rávette a kormányzót arra is, hogy a munkaszolgálatos zsidó férfiakat se adja át a németeknek. Bármi volt is a pontos időpont, és bárhogyan zajlott is le az audiencia, Ferenczy valóban járt Horthynál, és valóban fellépett a deportálások beszüntetése érdekében. Ezen az alapon többször is kijelentette, hogy a budapesti zsidókat tulajdonképpen ő mentette meg, ami azonban már az ellenőrizhetetlen mondák világába tartozik.

Mivel magyarázható ez az időben nem pontosított, de minden valószínűséggel valóban lezajlott Pál-fordulás? Mivel iratok és vallomások formájában nem található rá magyarázat, csak találgatni, illetve valószínűsíteni lehet a hátteret. Mivel, mint már utaltam rá, az elszállított zsidók legalább fele eleve munkaképtelen volt, elképzelhetetlen és elfogadhatatlan, hogy valaki csak hónapok múlva döbbenjen rá, hogy ezeket az embereket zömmel nem munkára, hanem azonnali halálra szánják. Sokkal inkább feltehető, hogy Ferenczynek voltak értesülései arról, hogy Horthy és környezete fontolja és meg akarja kísérelni a deportálások leállítását, és nem akart kimaradni az aktuális politika trendből. Annál is inkább lehettek erről információi, mivel kapcsolatban állt a fiatal Horthyval, a kormányzó fiával, aki — mint tudjuk, — a németekkel való szakítás gondolatát pártfogolta, és ennek érdekében igyekezett befolyását érvényesíteni. Mivel Ferenczy jól tudta, hogy van félni valója egy ilyen fordulat esetén, rászánta magát a merésznek tűnő lépésre. (Zárójelben jegyzem meg, hogy egyes tanúk vallomása, miszerint ő szervezte volna meg a fiatal Horthy elfogását és elhurcolását, a fantázia világába tartozik.)

Átmenetileg tehát Ferenczy átigazolt a „jó fiúk” gyülekezetébe, de ott csak addig maradt meg, amíg a magyar ügyekben mégis a németek bizonyultak erősebbeknek átmenetileg, és hatalomra segítették Szálasi és csapatát. Az alezredest ettől a perctől kezdve ismét a másik oldalon találjuk. Újra elvállalta a zsidó ügyekben való közreműködést, amit utóbb erre az esetre nézve azzal igyekezett megmagyarázni, hogy határozott ígéretet kapott arra nézve, nem lesz további deportálás. Mivel tudjuk, — ha másként nem, Karsai László jóvoltából —, hogy Szálasi valóban a háború befejezését követő időkre halasztotta a „megszabadulást” a zsidóktól, ezt akár még el is hihetnénk, ha nem következtek volna be az úgynevezett gyalogmenetek, amelyeket legalább részben megint csak Ferenczy László szervezett meg. A tárgyaláson ezt azzal igyekezett enyhíteni, hogy Wallenbergnek és társának ő adott engedélyt a menet kísérésére és a benne résztvevőknek

való segítség nyújtására. Mivel Wallenberget ekkoriban már nem lehetett megkérdezni, a kettős játék valóság tartalmáról nem győződhetünk meg.

A gyalogmenetek mindenestre megkérdőjelezték azt a határozott álláspontot, hogy deportálás pedig egyelőre nem lesz. Amennyiben viszont valóban leállt és létrehozták a két budapesti gettót, ami a fővárosi zsidók mintegy a felét végül tényleg megmentette, felmerül a kérdés, hogy ennek vajon mi állt a hátterében. A zsidók megmentésére irányult, vagy valami más motiválta? Motiváció volt, hogy ekkor már nem állt rendelkezésre szállítóeszköz, és éppen ezért került sor a gyalogmenetekre. A gyalogosan több száz kilométeren áthajszolt emberek azonban már egyáltalán nem voltak munkára foghatók, márpedig a nemzetiszocializmus végküzdelmében éppen munkáskezekre volt a legnagyobb szükség. A „felesleget”, a nem „használható” embereket viszont már eltüntetni sem tudták, mert Himmler leállította a krematóriumokat, sőt hamarosan egyenesen megtiltotta, hogy magyar zsidókat deportáljanak német területre.

Akárhogyan is, sor került a két gettó megszervezésére, és ebben Ferenczynek megint csak akadt tennivalója. Volt, aki mindkét gettó szervezését neki tulajdonította, de miként Molnár Judit megállapítja, ez csak a nemzetközi, az úgynevezett kis-gettó esetében felelt meg a valóságnak. Ebbe az utolsó mintegy két és fél hónapba tartozik egyébként az a vád, amely szerint Ferenczy ekkor meg akarta volna gyilkoltatni a Zsidó Tanács ama három vezetőjét, akikkel korábban a zsidó-mentésről előzőleg tárgyalt, mivel attól félt, hogy a nyilas hatalom előtt ők esetleg dezavválják. Ezt a vádat azonban nem bizonyították, és az meglehetősen képtelen is. Az alezredes ugyanis, ha nem is volt éppen éles elméjű, ostoba sem volt. Semmi oka nem volt feltételezni, hogy a zsidó vezetők be akarnák mártani, arról nem is beszélve, hogy adott esetben sokkal inkább felmentő tanúként számíthatna rájuk. Stern Samu és mások ezzel kapcsolatban csak azt mondták, hogy valaki értesítette őket Ferenczy gyilkos szándékáról.

E rövid korszakot már csak a menekülés, a letartóztatás és a per követte. Csak egyet lehet érteni a kötet szerkesztőjével, amikor kimutatja, hogy a perben a nyomozás, a vádhatóság és a bíróság távolról sem állt a helyzet magaslatán. Vélhető, hogy a háború utáni perek esetében mindeütt hasonló volt a helyzet. A kontinuitás mindenütt és minden vonatkozásban megszakadt. A régi törvények, rendeletek, jogszokások gyanússá váltak, az újak viszont a legjobb esetben is csak születőben voltak. Szerencsés volt az igazságszolgáltatás akkor, ha sok perdöntő írott anyag állt a rendelkezésére, de ez sokszor, és a Ferenczy perben is legfeljebb sporadikusnak mondható. A bizonyító anyag zömét a tanúk szállították.

A tanú azonban akkor hiteles, ha érdektelen, sőt akkor sem mindig. Érdektelen tanút azonban a háborús és emberellenes vádak esetében aligha lehet találni, mert ha érdektelen, ha távol áll, akkor nem tud semmit. A többi tanú viszont vagy azért érdekelt, mert maga is tettes, vagy azért, mert áldozat, és egyik esetben sem lehet tárgyilagos. Ami a vádlottat illeti, hazudhat kedve szerint, a tanúnak azonban az igazat kellene mondania, mert különben a hamis-tanúzás vádját is magára vonja. Az utóbbi alól azonban felmentve érezheti magát, ha maga is vádlott, vagy egyenesen elítélt, mert a helyzetén a hazugsággal már nem ront, hanem esetleg javíthat. Ferenczy elismert dolgokat, amelyeket az írásos bizonyíték ismeretében nem tagadhatott, minden másban hazudozott, csak éppen nem elég következetesen. Ebben nem fedezhetünk fel kivételes magatartást, mivel — nagyon kevés bűnbánó vádlottat nem számítva — minden bűnös ezt teszi. A Ferenczy perben meghallgatott tanúk nagy többsége maga is sáros volt, és ezért mást sem tett vallomásával, mint hártott, és igyekezett a felelősséget főnökére vagy alárendeltjére ráruházni. Ennek mintaértékű példáját nyújtotta Lulay Leó László, a tolmács, aki a legtöbb vádat megfogalmazta és valósággal fröcskölt a gyűlöletről. Odáig is elment, hogy magát a Vörös Hadsereg tagjaként és kommunistaként tüntesse fel. A vele szemben eleinte lojális Ferenczy ezt látva maga is változtatott a Lulayt érintő vélekedésén.

Magának a pernek a lefolyása magán viselte az átmeneti kor és az átmeneti zavar bélyegét. Ez megnyilvánult az ügyvédek kérdésében, a hevenyészett vádiratban, fontosnak tűnő tanúk mellőzésében, a jegyzőkönyv pontatlanságában és így tovább. A legkiáltóbb baki abban állt, hogy az egyik vádirat 700 ezer, a második 200 ezer áldozatot említett. A pontos adatot csak Ferenczy jelölte meg.

Végeredményben mit is mondhatunk? A per számos információt napvilágra hozott, nem annyira az ügyvédek és a bíróság, mint sokkal inkább a bűnös jóvoltából, aki ugyan hazudozott, de közben mégis elárult olyan összefüggéseket, amelyeket a hazugságokból is ki lehet hámozni. Szolgáltató-e igazságot? Csak két összehasonlító adat erre nézve. Faragho Gábor tábornok, aki az egész csendőrség felügyelője volt ebben az időben, még csak bíróság elé sem került, mi több

1944 végén miniszteri tárcát kapott az ideiglenes nemzeti kormányban Később ugyan kitelepítettek, de a saját tanyájára, ami lehet, hogy nem volt nagyon kényelmes, de végeredményben mégis csak otthon volt. Veesenmayer, aki viszont minden magyarországi történés legfőbb ellenőre és felelőse volt a németek részéről, eredetileg 20 év börtönbüntetést kapott, de két év múlva szabadlábra került. A „magyar Eichmann”, aki a magyar felelősség rangsorában a hatodik vagy a hetedik szereplő volt a kormányzó, a miniszterelnök, a belügyminiszter, a belügyi államtitkárok és a csendőrség főembere után, halálra ítélték. Ferenczy bűnös volt, és abszolút értelemben minden bizonnyal büntetést érdemelt. Összehasonlításban, relatíve azonban nem állítható, hogy Justícia azonos paragrafusok szerint mérlegelt.

Ormos Mária

Várady Tibor

ZOKNIK A CSILLÁRON, ÉLETEK HAJSZÁLON – TÖRTÉNETEK AZ IRATTÁRBÓL

Fórum-Magvető, 2014. 264 o.

Szokatlan, ugyanakkor a történész szakma által nem ismeretlen műfajban – dokumentumprózában íródott Várady Tibor jogászprofesszornak az újvidéki Fórum Könyvkiadó és a budapesti Magvető közös kiadásában megjelentetett *Zoknik a csilláron, életek hajszálon – Történetek az irattárból* című kötete.

Kevés olyan komplex, az elmúlt egy évszázad sorsfordulóit szorosan és részletesen követő családi irattárról van ismeretünk, mint amilyen a délvidéki magyarság történetében kiemelkedő szerepet játszó becskerekai Várady jogászdinasztia. A több ezer iratcsomót tartalmazó családi irattár nem csupán jogi, hanem történelmi, ugyanakkor irodalmi jelentőségét a hagyaték teljes feltérképezése nélkül jelen pillanatban még csak megbecsülni sem tudjuk. Amit e sorok szerzője az általa látott dokumentumok alapján biztosan állíthat az az, hogy a Várady-irattár feldolgozása, az ott talált dokumentumok publikálása, illetve felhasználása egészen biztosan számos területen jelentősen bővíti, bizonyos aspektusból pontosítja, sőt egyes esetekben egyenesen revidálja is majd mindazon ismereteinket, amelyeket elsősorban a két világháború közötti időszakban, a kisebbségi magyar politikátörténetről tudunk. Jelen pillanatban mindez még a jövő feladata, ám a Várady Tibor által most kiadott kötet igen sajátos formában betekintést enged az irattárból kirajzolódó, a sorsfordulók szenvedélyeit is felölelő majd egy évszázados időszakra.

A Várady ügyvédi irodát 1893. november 15-én, a kiegyezés évében a begszentgyörgyi községhez tartozó Katalinfalván (szerbül Ravni Topolovac, németül Katherinenfeld) született Várady Imre alapította, aki a századforduló első éveiben több helyi lap alapításában (Nagybecskerekai Híradó: 1901–1908, Torontaler Volksblatt: 1905, Unser Blatt: 1906–1916, Délvidéki Újság: 1906–1910, Torontali Híradó: 1911–1912) is jelentős szerepet játszott. A család legidősebb tagja 1905-ben a nagypolitikába is bekapcsolódva, a Függetlenségi Párt listáján országgyűlési képviselő lett Budapesten. Az első világháború kitörését követően a népek együttélésének a szellemében vállalta el a letartóztatott és internált szerb politikusok és közéleti személyek védelmét. Az impériumváltást követően Várady Imre kiemelkedő szerepet játszott a bánági magyar művelődési élet kezdeti lépéseinek a megszervezésében, s ugyancsak fontos, sőt vezető helye volt a kisebbségi magyarság első politikai programjának kidolgozásában, illetve az 1922-es pártalapításban is. A többségi társadalom által sokszor gyanakvással kísért első kisebbségi magyar politikai szervezkedés, a Magyar Párt 1927-ben a szabadkai Strelicky Dénes mellett Várady Imrét küldte képviselőnek a belgrádi parlamentbe. A harmincas évek végén, a jugoszláv-magyar kapcsolatok javulásának periódusában, 1939-ben, Várady egyedüli magyarként, mint szenátor lett a belgrádi felsőház tagja. A politikai szerepvállalás mellett az ügyvédi iroda mindvégig működött, s ott nemcsak a legidősebb Várady, hanem fia József, majd jóval később unokája — kötetünk szerzője — Tibor is munkálkodott.

Mint arra már a fentiekben utaltunk, a most megjelent kötet, műfaját tekintve alapvetően dokumentumpróza. A szerző saját emlékein túl, családi naplókra és jogi esetekre támaszkodva tíz